

СОЦИАЛНИ И ЕКЗИСТЕНЦИАЛНИ ПРОБЛЕМИ ПРЕД ЛИЧНОСТТА В УСЛОВИЯТА НА ГЛОБАЛИЗАЦИЯ

Петър Нешев

SOCIAL AND EXISTENCIAL PROBLEMS FOR PERSONALITY IN THE GLOBALIZED WORLD

Peter Neshev

Abstract. The globalization, personality and identity as problematic areas of the contemporary psychology are presented in the article. Different psychological and scientific theories of globalization and cultural identity are considered. The characteristic of the psychological perspective in the investigation of the globalization and the personality is pointed. Also, actual research themes within the psychology of society and the psychology of conflicts are analyzed in that article. The place of the psychology within the scientific knowledge system of the change of human behavior in the Globalized World is presented, emphasizing the applied nature of the contemporary psychological knowledge.

Key words: Globalization, personality, behavior, identity, society, conflicts.

1. Глобализацията като понятие

Съществуват различни схващания кога точно е възникнала глобализацията. Според Имануел Уолърстейн началото на глобализацията е свързано с 16 век и с навлизането на „капиталистическата световна система“ и на колониализма. Робъртсън счита, че зараждането на глобализацията е между 1870 и 1920 г. и е свързано най-вече с многомерността на капитализма. Гидънс определя като начален за глобализацията 18 век, свързвайки го с модернизацията, а според Пърлмутър глобализацията датира от края на конфликта Изток–Запад и е следствие от рухването на Берлинската стена и разпадането на Съветската империя. Зигмунт Бауман определя глобализацията като част от прехода от модерн към постмодерн, от първа

към втора модерност, глобализацията може да се нарече още „раз-
мита модерност“ или Второ просвещение.

Разпадането на модерността води и до отслабване силата на националната държава, а също така и до опита за замяната ѝ с транснационални компании, транснационални съюзи и държави, които трябва да бъдат подчинени на „световния пазар“ (Myers 2013).

За да съществува терминологична яснота и коректност, е необходимо да се направи разграничение между глобализъм, от една страна, и глобалност и глобализация – от друга.

С „глобализъм“ според Бек се обозначава схващането, че „световният пазар изтласква или замества политическото действие, т.е. идеологията за господството на световния пазар, идеологията на неолиберализма“ (Бек 2002: 25). По този начин многомерността на глобализацията се свежда до едно, а именно икономическо измерение. Другите измерения на глобализацията – екологична, културна, политическа, цивилизационна – се разглеждат от гледна точка доминантното на световния пазар. Следователно идеологическото ядро на глобализма се състои в това, че той ликвидира фундаменталната разлика, характерна за първата модерност, а именно тази между политика и икономика.

Под „глобалност“ трябва да се разбира световно общество, в което изчезват затворените пространства. Нито една страна, нито една група не може да се изолира от другите. Под „световно общество“ се разбира съвкупността от социални отношения, които не са интегрирани в политиката на националната държава или не са определени от нея.

Под „глобализация“ може да се разбират процесите, довели до отслабване суверенитета на националните държави. Тези процеси са характерни преди всичко за втората модерност. Като съществен разграничителен белег между първата и втората модерност Бек изтъква невъзможността за контрол над възникналата глобалност.

Съвременната глобализация е качествено нов етап от намиращата се в процес на изграждане още от времето на колониализма „капиталистическа световна система“, за която пише Имануел Уолфстайн. В този смисъл глобализацията означава не-световна държава и по-точно световно общество без световна държава и без световно правителство.

2. Глобализация и общество

Уолърстейн е един от авторите, които през 70-те години на миналия век започват да ориентират социалните науки към въпросите на глобализацията. Той въвежда понятието за световната система и определя капитализма като двигател на глобализацията. Уолърстейн заменя радикално представата за изолирани отделни общества с противоположната – за единна световна система. Тази единна световна система задава рамката, в която се полагат социалните неравенства в световен мащаб и се утвърждава според Уолърстейн благодарение на капитализма. Той счита, че капитализмът по своята вътрешна логика е по необходимост глобален.

Според Уолърстейн капиталистическата световна икономика има три основополагащи елемента (Wallerstein 1988: 83):

Първо, тя се състои, образно казано от един-единствен пазар, който се ръководи от принципа за максимизиране на печалбата.

Вторият основен елемент е наличието на поредица от държавни структури, които действат с различна сила. Държавните структури служат преди всичко за това да „възпрепятстват“ „свободното“ функциониране на капиталистическия пазар, за да подобрят шансовете за печалба на една или повече групи.

Третият съществен елемент на капиталистическата световна икономика се състои според Уолърстейн в това, че присвояването на принадлежния труд се осъществява в отношения на експлоатация, които обхваща не две класи, а три степени: централни пространства, полупериферия и периферни страни и региони.

Следователно след разпадането на Източния блок европейският капитализъм образува универсално икономическо пространство, а именно това на глобалния пазар, човечеството се разпада на национални държави и идентичности със съответните им схващания за суверенност и произход. Същевременно се умножават и изострят конфликтите в световната система, защото тя създава не само огромни богатства, но и чудовищна бедност. Образците на социалното неравенство следват разделянето на социалното пространство на център, полупериферия и периферия.

3. Глобализацията и новата стратификация на човечеството

Зигмунт Бауман разглежда ерата на глобализацията като ера, пораждаща глобални неравенства. От тях произтичат тревожни последици за човечеството. Те се дължат на образувалата се нова поляризация и стратификацията на населението на света, а именно – глобализирани богати и локализиращи бедни. Бауман разглежда глобализацията и локализацията като две страни на една и съща монета, водещи най-вече до ново разпределение на привилегии и същевременно лишаване от права. В този смисъл глобализацията е процес на рестратификация в световен мащаб, в чийто ход се изгражда нова световна, социокултурна, самовъзпроизвеждаща се йерархия (Бауман 1999: 48).

Друга съществена особеност на глобалния капитализъм е, че той премахва труда, лишаваша хората от работа и превръща безработицата в съдба, засягаща потенциално всички, дори и демокрацията като форма на живот. Глобалният капитализъм във всички постиндустриални страни на света означава капитализъм без труд, а по този начин демокрацията подкопава собствената си легитимност. Вече не става дума за преразпределение на труда, а за преразпределение на безработицата.

Бек счита, че глобалният капитализъм във високо развитите страни руши ценностното ядро на трудовото общество, като разкъсва историческия съюз между капитализъм, социална държава и демокрация (Бек 2002: 105). Основната заплаха за легитимността на капитализма днес се състои не в това, че той произвежда все повече с все по-малко работа, а във факта, че блокира инициативата за нов обществен договор. Особена актуалност придобиват въпросите: „Възможна ли е демокрацията отвъд границите на трудовото общество?“, „Формулата „печалба без труд“ универсална ли е за съвременното капиталистическо общество?“, „Защо и в какъв смисъл глобализацията предефинира такива понятия като „държава“, „етнос“, „нация“, „национализъм“, „общество“?“.

4. Глобализация и социални проблеми

Бедността е ключов проблем за глобализацията. Ножицата между бедни и богати в и между отделните страни става все по-

широко отворена. В западните индустриални държави вследствие на бедността и безработицата възниква нов „лумпенпролетариат“, който представлява една непрекъснато увеличаваща се група на изключените. „Изключване“ е социално-научно понятие за онзи капан, по думите на Бек, който щраква в центъра на модерното общество: без жилище няма работа, без работа няма жилище, без работа и жилище няма демокрация (Бек 2002: 232). Тревожното питане в случая е: „Колко бедност може да понесе демокрацията?“.

По данни от доклада на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие през последните две десетилетия световното производство се е увеличило от 4000 милиарда долара на 23 000, а броят на бедните за същото време е скочил с над 20%. Делът на най-бедната, една пета част от човечеството във формирането на световните доходи е намалял от 4% на 1%. За сметка на това днес 358 милиардери в долари притежават повече от онова, което печели половината от човечеството. Макар и на това да се обръща малко внимание, всеки ден навсякъде по света умират повече от 35 000 деца, но не от тайфуни, наводнения или от други природни катастрофи, а от болестите на цивилизацията.

Статистиката сочи, че богатството на 358-те „глобални милиардери“ се равнява на сбора от доходите на два милиарда и триста милиона най-бедни хора, т.е. 45% от населението на света. Само 22% от глобалното богатство принадлежи на развиващите се страни, чието население наброява 80% от населението на света.

Частта на глобалния приход, която се пада на бедните, намалява прогресивно. В глобалния свят вече не учудва никого, че в бездънната яма на оскъдицата 2,3% от глобалното богатство, притежавано от 20% от най-бедните страни преди 30 години, днес е паднало още повече – до 1,4% (цит. по Бауман 1999: 94).

Според Виктор Киган хуманизмът на богатите глобалисти към бедните във века на високите технологии и неограничените възможности на Глобалната мрежа се изразява в това да регистрират със своите умни машини упадъка и мизерията на страните от Третия свят. Киган прави заключението: „Ако тези 358 решат да запазят по 5 милиона долара за всеки един от тях, за да се издържат, и да раздадат останалото, те биха удвоили годишните приходи на близо половината от хората на земята“ (цит. по Бауман 1999: 94).

Джон Кавана от Вашингтонския институт за изследване на политиката определя глобализацията като парадокс. Според него: „Глобализацията дава повече възможности на изключително богатите да правят пари по-бързо. Тези индивиди използват последните технологии, за да въртят по целия свят огромни суми пари изключително бързо и да спекулират още по-ефективно.

За съжаление технологията няма влияние върху живота на бедните в света. Наистина глобализацията е парадокс: в същото време, когато тя е много изгодна за малцина, оставя встрани или маргинализира две трети от населението на света“ (цит. по Бауман 1999: 94–95).

Според един от най-утвърдените съвременни анализатори на глобализацията – Зигмунт Бауман, най-сериозните проблеми на днешния глобален свят се изразяват в отношенията „богатство–бедност“, „труд–капитал“, „свобода–несвобода“, „доверие–недоверие“, „глобално–локално“, „икономика–култура“. Бауман счита, че в „епохата на размитата модерност“, както той определя постмодерна, човек е принуден на живее в един все по-несигурен свят. В този свят човек все повече губи доверие към другите хора, към институциите, дори към самия себе си. Човешката идентичност е силно разклатена, несигурна, аморфна. Човекът в глобалното общество е лишен от способността да прави дълготрайни жизнени проекти, защото правилата и условията на живот се изменят много бързо. Като че ли най-приемливото решение е да се живее за мига, с усещането, че той е неповторим и че трябва да бъде изпълнен с максимум удоволствия, защото бъдещето е неясно.

5. Глобализация и културна идентичност

Последиците от глобализацията засягат не само различните социални слоеве на обществото, а също държавата и националните култури. В епохата на глобализация се унифицират идейните ценности и политическите постулати, мощно се натрапва единна култура сред народите на отделните държави, които постепенно загубват националния си облик. Тенденцията е къде явно, къде незабележимо под претекст на демократизация на световната култура, националните култури да бъдат лишени от своите традиции, ценност и смисъл. Цели се примитивно уеднаквяване на култури с вековни традиции и значение, за да могат съответните народи и държави да бъдат контро-

лирани и управлявани от собствениците на транснационални компании. Глобализацията по такъв начин се осъществява като процес, вследствие на който националната държава и националният държавен суверенитет ще бъдат унищожени. По думите на Стоуб Талбът: „През следващите 100 години националността, каквато я знаем днес, ще изчезне. Всички държави ще признаят единствената глобална власт“ (цит. по Хаджолян 2001: 333).

Ако приемем, макар и с много условности, че последицата от глобализацията за националните държави е преминаването им от териториална през търговска към виртуална държава, то тогава какви биха били последиците на глобализацията за културата? Можем ли механично да пренесем нещата и да стигнем до извода, че културите от национални ще станат комерсиални и накрая – виртуални? Ще се превърне ли културата, ако не се е превърнала вече, във функция на технологиите, ще бъде ли еднозначно подчинена на глобалните финансови пазари?

6. Глобализация и популизъм

В края на 80-те години на миналия век във всички страни на Западна Европа възникват дяснопопулистки партийни движения или по-старите дяснонационалистически движения преживяват подем. Затова от този момент десният популизъм принадлежи към нормалната патология на западноевропейската политика. В страни като Италия или Белгия такива партии еднозначно се присъединяват към партийнополитическите традиции от епохата на фашизма (Bardens, Horowitz 2008).

Не е лесно да се даде точна дефиниция на десния популизъм. Тази трудност произтича от факта, че за популистите е типична липсата на идеологическа програма и организационен профил. При популистките движения става въпрос само за движения, които имат много ниско ниво на организация и нямат собствена програма. Затова се стига дотам, че популизмът може да се постави и отдясно, и отляво в политическия спектър.

Въпреки трудността да се опише популисткия синдром Алтермат прави списък от десет характерни белега, който помага за неговото разбиране (Алтермат 1998: 237–239):

1. По правило популистките движения апелират към народа и обикновените хора.

2. Популистите се обръщат срещу политическата система и властовия елит, който е неин носител. Те уж защитават малките хора от силните в държавата и се обръщат срещу свръхголемите държавни и бюрократични апарати. Към политическата култура на популизма принадлежи и недоверието спрямо професионалните политици, профсъюзни деятели и банкери, спрямо Big Government, Big Labour, Big Business и Big Europe. Популистките движения инструментализират скритата неприязън на малките хора към големите организации, като банки, тръстове, синдикати, партии и картели.

3. Отношението на популистите към държавата е двузначно и амбивалентно. От една страна, те изискват силна държава, която трябва да пази малките хора от стопанските картели. От друга страна, те желаят държавата да остане възможно най-невидима за своите граждани.

4. Популизмът критикува отчуждаването и откъсването от корените. Затова популистите са склонни да идеализират и възхваляват общности като селото, региона, народа или нацията. И защото поставят локалното, регионалното, етническото и националното чувство за принадлежност над принципа за свобода, те са склонни да бъдат нетолерантни към чуждите, да ги подозират и отхвърлят. Ксенофобията принадлежи на популизма.

5. За популистките движения, които произлизат от провинциално-селското общество, идеалната картина представлява изолираният от модерния свят и белязаният от привидна хармония селски живот със собствено дворно място. Популистите често рисуват обществени картини, които са обърнати към миналото и са романтични. Те мечтаят за доброто старо време, в което светът все още е бил уреден, а моралът – безупречен.

6. Популистките движения най-често са антиинтелектуално ориентирани, дори ако често имат за свои водещи фигури интелектуалци.

7. Популизмът често се отличава с дихотомен образ на света, който разделя обществото и неговата история на добро и зло. При това по идеалистичен начин доброто остава размито, докато в повечето случаи злото се конкретизира и персонифицира. В популистката картина на света изкупителните жертви и конспиративните теории

играят важна роля, като от средата на 80-те години на миналия век Брюкселска Европа е натоварена от популистите с подобни функции.

8. По правило в популистките организации централна роля играе определена харизматична фигура.

9. Популистките движения са опасни за установената партийна система, защото те по правило притежават характер на радикално-демократични движения без специфичния класов характер. За тях е типично, че при ниско ниво на организация според случая успяват да мобилизират хетерогенна маса от привърженици.

10. Популистките движения се концентрират върху малко централни и спорни въпроси. В началото те често представляват тематични движения, които едва по-късно изграждат своята политическа програма. След 1970 г. темата за чужденците в Западна Европа става двигател на тази еволюция.

Съвременният популизъм е свързан с расизъм, ксенофобия, етнонационализъм и е насочен срещу демокрацията и плурализма. Популизмът в различните му варианти издига в култ народа, който се разбира в етнонационалистически и народнически смисъл и така изолира всички, които са чужди и други (Miller 2004).

7. Личността между патриотизма и космополитизма в условията на глобализация

Съществуват две научни течения, които изследват проблемите на личността, обществото и националната идентичност в епохата на глобализация. Това е научното течение на примордиалистите, от една страна, и това на модернистите, от друга. Необходимо е да се направи уговорката, че в много случаи разграничителната линия между двете течения е трудно забележима и само крайните постановки очертават различията. Правят се и разработки, които се опитват да сближат различните позиции на двете течения. Ето в какво най-схематично се изразяват различията на двете теоретични школи (Brown 2006).

Примордиалистите подчертават предимно значението на общите връзки, основаващи се на минало, култура, народност, раса, религия, език, територия и др., което се разглеждат като първостепенни елементи при формирането на етническите общества и нациите, основни и естествени стъпала в историческото развитие на чове-

чеството. Някои изследователи правят заключението, че народността, нацията и национализмът са биологически обусловени в човека и представляват групова изява на солидарност в борбата му за оцеляване.

Други изследователи подчертават генетичния характер на чувството за територия у човека (подобно при редица животни), който в многовековния процес на общочовешко развитие достига и до етапа на създаване на държавата и нацията. Срещат се и учени, които наблягат на факторите „език–раса–религия“. Езикът, расата и религията се определят като фундаментални белези, разделящи хората.

Независимо от някои различия във възгледите на примордиалистите, общото при тях е, че те считат етническата група, народността и нацията за етапи от непрекъснатия процес на развитие на човешкото общество.

Школата на модернистите застъпва най-общо становището, че нацията и национализмът са продукт на модерната епоха от развитието на човечеството (предимно се визира развитието на Европа след Френската революция). В тази епоха се зараждат нациите, поради следните пет причини:

- 1) създава се модерната буржоазна държава с нейните институции;
- 2) осъществява се индустриализацията;
- 3) утвърждава се капитализмът;
- 4) навлизат масовите комуникации;
- 5) налага се единното светско образование.

Една от интересните идеи на част от модернистите е, че народността също следва да се разглежда като продукт на модерната епоха. Националното чувство модернистите обясняват с изграждането със задна дата на митове в историята, с т.нар. митологизиране на самата историческа действителност. Именно през модерната епоха твърдят модернистите под влияние на кризата в религията, възприемането на светското образование и налагането на единната светска държава се появяват романтизмът и национализмът като идейни течения. Национализмът и романтизмът разкриват уникалността на даден народ, като поставят акцента върху общото минало, език и религия.

Антъни Смит се опитва да прокара мост между разглежданите по-горе крайни схващания на примордиалисти и модернисти и да примири донякъде позициите им. От една страна, търсейки компромис, той отхвърля тезата на примордиалистите за универсалността на народността, т.е. нейния „вечен“ характер, и приема, че формирането на етническото и националното съзнание е постоянно развиващ се процес. От друга страна, като възприема някои твърдения на модернистите, Смит същевременно им опонира, че нациите не са само и изключително продукт на модерната епоха, а се развиват на базата на съществуващи преди това оформени етнически или народностни групи. В модерния период от развитието на Европа (18–19 в.) в резултат на настъпилите революционни промени на Запад – разделението на труда, общодържавното управление и общокултурните процеси – тези народности се трансформират в нации държави (Smith 1986: 65).

Подобно на Фридрих Майнеке, който разграничава „политическа нация“ и „културна нация“, Антъни Смит въвежда два типа нации: „териториални“ и „етнически“. С първия тип той се опитва да обясни създаването на някои европейски нации (Франция, Англия и Испания), като приема аргументите на модернистите за ролята на единната модерна държава. Вторият тип визира съществуването на нации без собствена държава или в рамките на няколко държавни образувания (немците преди 1870 г., италианците преди обединението си, различните народи в Австро-Унгарската, Руската и Османската империя). Мостът, който Смит прокара между двата типа нации, е, че независимо от различния път на тяхното формиране те се опират на едни и същи етно- и националнообразуващи признаци, съществуващи до модерната епоха (Смит 1993).

Някои известни учени, като Луис Шнайдер и Едмънд Глен, разграничават „държава нация“ и „нация държава“. Според тях разграничението трябва да се разглежда в хронологически смисъл – ако държавното образувание предхожда формирането на нацията, то трябва да се говори за „държава нация“ (САЩ, Франция) и обратно, ако формирането на националното съзнание и на нацията предхождат създаването на държавата, се говори за „нация държава“ (Германия, Италия, балканските страни). Други, като Карл Фридрих и Джон

Армстронг, отхвърлят подобно разграничение, като считат, че както нацията се стреми да създаде своя държава, така и държавата чрез своите средства създава нация. В този смисъл те поставят знак на равенство между двата термина.

8. Глобализация, общности и конфликти

Спорът между примордиалистите и модернистите е не само теоретичен и не засяга главно миналото, т.е. историята на въпроса. Ако етническото, националното съзнание, националната идентичност и национализмът са иманентни на човека, то следователно ще продължават да съществуват и занапред в епохата на глобализация. Според модернистите нацията, националната идентичност, националното съзнание и национализмът са „изкуствено“ привнесени и наложени в развитието на човешкото общество и респективно на друг етап от развитието подлежат на изчезване.

Този проблем може да бъде преформулиран по следния начин – с постепенното намаляване и отпадане ролята на националните държави в епохата на глобализация ще изчезнат ли националното съзнание, националната идентичност и съответно национализмът? Ето какво счита по този въпрос един от най-известните модернисти – Ърнест Гелнър: „Патриотизмът е постоянен спътник на човешкия живот, национализмът е една твърде специфична разновидност на патриотизма, и то такава, която става широко разпространена и господстваща само при наличието на определени обществени условия, които доминират единствено в модерния свят и никъде другаде. Нациите могат да бъдат определени само в рамките в епохата на национализма, а не, както някой би помислил, точно обратното“ (Гелнър 1999: 30). От този цитат може да се направи изводът, че според Гелнър национализмът предшества нацията, че без национализъм няма нация, че именно национализмът задава отличителните белези и характерология на една нация, превръща я именно в такава. Не случайно са станали широко популярни поговорките „Какъвто народът, такъв и национализма му“ и „Когато Бог иска да накаже един народ, най-напред му отнема национализма“. Национализмът като „разновидност на патриотизма“, както го нарича Гелнър, значи, че той може да бъде разбран и като самоуважението, което един народ оказва на самия себе си, познаването на собствените история, обичаи и традиции,

отъждествяването му със самия себе си. Излиза, че именно национализъмът осъществява връзката между членове на една общност, кара ги да се чувстват различни от подобни на тях общности, формира у тях чувството за нация.

Разсъждавайки върху сложната етническа проблематика Върбан Тодоров предлага следната формула: етнос или племе + държава (държавно образувание) = народ, народност; народ + модерна държава = нация. Цитираният автор е на мнението, че при определени обстоятелства народ без модерна държава също е равен на нация. Под държава в случая не трябва да се разбира само модерната държава от 18–19 в., а един по-широк смисъл на понятието „държава“ като социално-административен организъм изобщо.

Върбан Тодоров търси компромиса между двете горепосочени течения. Той заема умерена позиция, като застъпва становището, че „нациите (или част от тях) са се развили на основата на съществуващи преди тях етнически (народностни) групи. Това означава, че нацията (с нейните компоненти) се възпроизвежда на по-висш етап от предишните исторически епохи, през които се е формирала и развивала народността. Въпросите за етническата група (етносът), народ, нация би трябвало да се разглеждат като взаимосвързан процес, който се развива под влияние на различни фактори“ (Тодоров 1993: 167).

Ърнест Гелнър счита, че съвременните нации са немислими без национализма. „Национализмът – пише той – е теорията на политическата легитимност, която изисква етническите граници да не са в разрез с политическите – и в по-частния случай – етническите граници вътре в една държава да не разделят властимащите от останалите“ (Гелнър 1992: 141).

Търсейки „доктриналното ядро“ на национализма, Смит стига до следните четири заключения:

- 1) светът е разделен на нации, които имат своя индивидуалност, история и съдба;
- 2) нацията е източникът на цялата политическа и социална власт, а лоялността към нацията е по-висша от всяка друга преданост;
- 3) ако искат да бъдат свободни и да се реализират, човешките същества трябва да се идентифицират с някоя нация;
- 4) за да има траен мир и справедливост на света, нациите трябва да са свободни и сигурни (Смит 2000: 48).

Доскоро мнозинството от социалните психолози и експертите по международни отношения виждаше причините за повечето социални и международни конфликти в това, че националните държави се намират в непрестанна надпревара в областта на стопанството и политиката (Hogg, Vaghan 2004). През епохата на студената война противоречието между двете суперсили САЩ и СССР обхващаше цялата световна политика. С края на двуполусния модел се промени геополитическата карта на света. Днес все повече се появяват регионални конфликти, в които участват етнонационални и религиозно-фундаменталистски фактори. Хънтингтън счита, че националните държави ще оцелеят и през 21 век в епохата на глобализация (Хънтингтън 1999). Те ще продължат да са важни актьори на сцената на световната политика, но решаващите конфликти от глобално естество ще бъдат в рамките на цивилизациите и на културните кръгове. През 21 век разграничителните линии ще минават между цивилизациите, а сблъсъкът на цивилизациите ще измести този на нациите.

Една от най-важните задачи на съвременната психология е в адекватното анализиране, осмисляне и обяснение на социалните, политическите и цивилизационните конфликти и тяхното влияние върху поведението на личността. Психологията днес трябва да разтълкува психологическите закономерности, промени и последствия, които ще настъпят и настъпват след сблъсъка на културните и цивилизационните различия както в индивидуалната психика, така и в масовата психика в условията на глобализация. Това безспорно е една от най-актуалните тенденции в развитието на психологията.

БИБЛИОГРАФИЯ

VIBLIOGRAPHY

1. **Алтермат, У.** Етнонационализъмът в Европа. София, 1998. // **Altermat, U.** Etnonatsionalizmat v Europa. Sofia, 1998.
2. **Бауман, З.** Глобализацията. Последните за човека. София, 1999. // **Bauman, S.** Globalizatsiyata. Posleditsite za choveka. Sofia, 1999.
3. **Бек, У.** Що е глобализация? София, 2002. // **Bek, U.** Shto e globalizacia. Sofia, 2002.

4. **Гелнър, Ъ.** Нации и национализъм. София, 1999. // **Gelnar, U.** Natsii i natsionalisam. Sofia, 1999.
5. **Смит, А.** Националната идентичност. София, 2000. // **Smit, A.** Natsionalnata identichnost. Sofia, 1993.
6. **Тодоров, В.** Държава, нация, национализъм. В списание „Етнология“, София, 1993, №1. // **Todorov, V.** Darzhava, natsia, natsionalisam. V spisanie „Etnologiya“, Sofia, №1.
7. **Хаджолян, М.** Глобализацията и перспективите на държавността. – В: Годишник на Варненския свободен университет. Варна, том 7, 2001, с. 331–34. // **Hadzholyan, M.** Globalizatsiyata i perspektivite na darzhavnosta. – V: Godishnik na Varnenskiia svoboden universitet. Varna, tom 7, 2001, s. 331–334.
8. **Хънтингтън, С.** Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред. София, 1999. // **Huntington, S.** Sblasakat na tsivilisatsiite i preobrazuvaneto na svetovnia red. Sofia, 1999.
9. **Bardens, K., I. Horowitz.** Social Psychology. New York, 2008.
10. **Brown, C.** Social Psychology. London, 2006.
11. **Hogg, M., G. Vanghan.** Social Psychology. New York, 2004.
12. **Miller, A.** The social psychology of good and evil. New York, 2004.
13. **Myers, D.** Psychology. 10 edition. New York, 2013.
14. **Smith, A.** The Ethnin Origins of Nations. New York, 1986.
15. **Wallerstein, I.** One World, Many Worlds. New York, 1988.